Jacoba en Riek, de

Lang bleef de rol van vrouwen in het verzet tijdens de Duitse bezetting onderbelicht. De documentaire Jacoba van Tongeren, generaal van het verzet *maakt eens te meer duidelijk hoe belangrijk ze daarin waren.* TEKST: BRAM DE GRAAF, BEELD: NATIONAAL ARCHIEF

Prinses Wilhelmina bij de onthulling van het monument in 1955

Midden in Winterswijk staat een van de mooiste oorlogsmonumenten van Nederland. Op een stenen poortje prijkt het standbeeld van een vrouwenfiguur die bescherming biedt aan een opgejaagd hertje. Daaronder de tekst: ''t Geloof heeft haar gedragen, de liefde gaf haar kracht, de hoop deed niet versagen, tot redding was gebracht.' Dit in 1955 onthulde 'monument voor Tante Riek' is gewijd aan alle vrouwen in het verzet, en speciaal aan de in 1893 geboren Helena Kuipers-Rietberg (Tante Riek). Ze was een van de oprichters van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, de grootste verzetsorganisatie van Nederland. "Door haar toedoen werden, naast Joodse Nederlanders en geallieerde piloten, vele mannen gered die anders in Duitsland te werk gezet zouden zijn", zegt Gerda Brethouwer, directeur van het Nationaal Onderduikmuseum in Aalten.

Onderbelichte rol

In 2018 organiseerde dit museum de tentoonstelling *De vrouw als spil van het verzet*, waarin Tante Riek met

Met ontroering ontvingen wij het droeve bericht, dat de Moeder der L.O., onze oud-District Leidster van Gelderland III (Achterhoek)

Mevr. HELENA THEODORA KUIPERS geb. RIETBERG

in het Frauenstraflager „Ravensbruck" tusschen Kerstmis en Nieuwjaar is overl. Zij was de Moeder onzer Organisatie, want zij heeft de stoot gegeven voor het werk der L.O. Eén van Neerlands grootste vrouwen is heengegaan. Haar geestkracht en stimuleerende invloed blijven wij dankbaar gedenken. Van haar mogen wij getuigen: „Zij heeft de goede strijd gestreden".
Tante Riek, want zoo noemden wij haar is overgegaan van het aardsche naar haar Hemelsch vaderland, want zij wist zich geborgen in Christus. Die wetenschap troost en sterke haar diepbedroefd man en kinderen.

Namens de Prov. Leid Gelderland en Dist. Gelderland III.
JAN SPREY.
H. J. WIKKERINK.

verzetsheldinnen

negen andere vrouwen in de schijnwerpers stond. Deze moeder van vijf kinderen werd na verraad met haar echtgenoot op 19 augustus 1944 op hun onderduikadres gearresteerd door de Duitsers. “Ze had vanwege haar jonge gezin willen stoppen, maar gezien haar netwerk en kennis was ze onmisbaar”, aldus Brethouwer. “Dus ging ze door.” Tante Riek nam alle schuld op zich zodat haar man werd vrijgelaten. Via Kamp Vught belandde ze in het concentratiekamp Ravensbrück, waar ze in december 1944 aan een longontsteking overleed. “Haar verzetsrol bleef onderbelicht, net als die van veel andere vrouwen tijdens de oorlog. Als kind raakte ik gefascineerd door de verhalen over onderduikers op de boerderij van mijn grootouders. Met hen was een levenslange vriendschapsband ontstaan. Mijn oma was in de bezettingstijd duidelijk degene die de broek aan had. En ze was niet lang de enige. We wilden meer aandacht aan deze vrouwen geven.”

Achter elke verzetsman ...

Tijdens haar onderzoek in de Achterhoek – dat vanwege de geïsoleerde ligging ideaal was voor de onderduik – kwam Brethouwer veel andere verzetsverhalen tegen waarbij vrouwen een grote rol speelden. “Op een gegeven moment was een op de vijf mensen hier onderduiker. De kerk speelde daarbij een grote rol. Vanaf de kansel moedigden dominees de gelovigen aan om vluchtelingen in huis te nemen. Het geloof was ook Tante Rieks drijfveer.” Achter elke verzetsman stond een verzetsvrouw, ontdekte ze. En soms meerdere. “Een bekende verzetsheld in Aalten was Ome Jan Wikkerink. Het bleek dat zijn vrouw en drie oudste dochters ook fulltime actief waren in de ondergrondse, dat werd slechts als voetnoot vermeld. Ze verzorgen niet alleen het eten, maar deden het koerierswerk en verplaatsten wapens en personen.” Nadat vanaf zomer 1943 mannen massaal een oproep kregen voor de Arbeitseinsatz in Duitsland kwam het verzet voornamelijk op vrouwen neer. “De mannen doken onder, vrouwen vielen minder op. Ze fietsten zich een rotje op fietsen met houten banden, van de ene naar de andere kant van het land. Ze bleken geweldige organisatoren. Met recht waren ze de spil van het verzet. Als zij er niet waren geweest, hadden veel verzetsactiviteiten niet plaats kunnen vinden.”

Een stapje terug

Maar waarom bleef hun rol onderbelicht? Het was de tijdgeest, aldus Brethouwer. “En hun bescheidenheid. Ze deden na de oorlog automatisch weer een stapje terug. De mannen claimden ook het verzet, zoals historicus Ad van Liempt het mooi omschreef. Zij verzorgden daarnaast de geschiedschrijving en zo bleven vrouwen buiten die geschiedenis. Tante Riek werd bekend als ‘moeder van het verzet’, die benaming geeft het al aan. Zelfs de Dikke van Dale had er geen woord voor: verzet in relatie tot de vrouw stond daarin voor ondeugend. Niet als strijdster.” Gelukkig verandert dat beeld nu, constateert ze. Zo was er vorig jaar tijdens de viering van 75 jaar bevrijding veel aandacht voor de 98-jarige Selma van de Perre, die een boek over haar verzetsactiviteiten en gevangenschap schreef, en (de inmiddels overleden) Betty Goudsmit-Oudkerk, die honderden Joodse kinderen redde uit de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam. “En gisteren las ik dat er hier in de Achterhoek een aantal straatnamen naar verzetsvrouwen wordt vernoemd. Het komt.”

Jacoba van Tongeren, generaal van het verzet | dinsdag 20.30 | NOS | NPO2

Jacoba van Tongeren

Jacoba (1903-1967) was leider van Groep 2000, een efficiënte Amsterdamse verzetsorganisatie die zo’n 4500 onderduikers van voedselbonnen voorzag. Voor elk van hen bedacht Jacoba een unieke code, waarbij letters in cijfers waren omgezet. Door de strikte geheimhouding en code kreeg ze na de oorlog geen erkenning. Tot haar neefje in 2013 op haar notities stuitte. De documentaire brengt Jacoba met interviews en dagboekfragmenten tot leven.